

II. 559. 675

ПРОФ. О. ЛОТОЦЬКИЙ.

ЦЕРКОВНО-ПРАВНІ ОСНОВИ АВТОКЕФАЛІЇ.

ВАРШАВА.
Друкарня Синодальна.
1 9 3 1.

II. 559675

ЦЕРКОВНО-ПРАВНІ ОСНОВИ АВТОКЕФАЛІЇ.

Основи устрою Християнських Церков окремих конфесій значно різняться між собою. Церква Католицька визнає єдність Всесвітньої Церкви в формі підпорядкування всіх Місцевих Церков одній владі Римського Єпископа, як видимого Голови Церкви. Церква Православна основою церковного устрою визнає соборність. Засада соборного устрою засвоює Верховну Владу въ Церкві цілому Колективові Церков з захованням незалежності окремих Церков Місцевих. Виходячи з засад соборного устрою, Східня Церква поділяється на окремі Автокефальні Церкви, незалежні одна від одної в справах обрання й поставлення ієрархії, в справах церковної адміністрації й суду.

Але засада автокефальности не перечить єдності Вселенської Церкви. Автокефальні Церкви — се частина одної Всесвітньої Церкви Христової. Тому, хоч незалежна у своїх внутрішніх справах, кожна Автокефальна Церква заховує єдність з усіма іншими Православними Церквами, перебуваючи в догматичному та каноничному звязку з ними. Всі Автокефальні Церкви Східні додержують одне, те саме, ісповідання віри, що прийняте на загально визнаних Соборах, визнають ті самі основи устрою та богослужбового чину, що мають звязок з догматичною наукою.

Основи автокефалії коріняться в первістному устрою Церкви. На початку християнської доби кожна церковна громада з своїм храмом та клиром, з Єпископом на чолі, творила одну маленьку демократію; се вже була окрема правоздатна церковна одиниця*) у звязку незалежних Церков — у великій громаді Вселенської Церкви, під спільною

*) Спочатку кожна окрема церковна громада, хоч би яка мала вона була, — коли вона мала свого Єпископа, то була Церквою цілком самостійною та ні од кого незалежною, бо вона була повною окремою Церквою. В перші часи християнства не було парафій в нинішньому значінню, себ то церковних громад з своїми храмами та з нинішнім церковним причтом; тоді кожна така окрема громада з своєю Церквою, хоча б вона обіймала одно село чи й того менше, мала свого Єпископа з більшим чи меншим собором пресвітерів чи священників і складала повну окрему Церкву (Є. Голубинський, Історія Русской Церкви, т. I, перша половина, 258).

для всіх зверхністю — владою соборною. В тій організації Церкви, яку провадили Апостоли, всесвітній союз таких Церков - парафій і був ідеальною організацією Вселенської Церкви, — організацією, що лучила засаду єднання з одного боку та засаду незалежності—з другого. Сполучення тих двох засад, на зовнішній вигляд протилежних — засад спільності й незалежності, — і творить найхарактернішу рису автокефального устрою і для всього дальшого часу історії Східньої Церкви.

Формальні підстави такого устрою знаходимо вже в законодавстві Апостолів. Норми ієрархичних взаємовідносин в Церкві загально означено в основному що-до сього 34-му правилі Апостольському: „Єпископам кожного народу належить знати першого між ними і визнавати його за голову та нічого, що перевищує їх владу, не творити без його розмислу; творити ж кожному лише те, що стосується до його єпархії та до місцин, які до неї належать. Але й перший нехай не творить нічого без розмислу всіх, аби так додержувалася єднотність“. Отже правило се накреслює ієрархичний звязок та взаємовідносини Єпископів таким чином, що в Місцевих Церквах кожного народу, де єсть кілька Єпископів, незалежних у справах своєї єпархії, одного мають вони визнавати за голову і з ним порозуміватися в справах, що переходять межі місцевої єпархіяльної компетенції,— „аби так додержувалася єднотність“ — єдність церковних норм та адміністративного чину на території даного народу (*ἐκάστου ἕθνους*). Тут бачимо, що, поперше, адміністративний ієрархичний звязок обіймає всю сукупність єпархіяльних одиниць на території даного народу; по-друге, окремі єпископії адміністративно об'єднуються в одному осередкові—в першому або Головному Єпископові тої території; по-третє, таке об'єднання утворює одну сукупну етнографічно-територіяльну адміністративну одиницю, власної компетенції якої вистарчає для всього комплексу справ, що в ній виникають. Тут таким чином маємо загальне означення автокефального церковного устрою: на чолі Місцевої Церкви стоїть Перший Єпископ, який в певних взаємовідносинах з рештою Єпископів провадить всіма справами цілої окремої національно-територіяльної Церкви. Характерною ознакою чину такої Автокефальної Церкви стає живе співділання окремих Єпископів з Головним Єпископом центральної єпархії — на основах обопільної взаємності: ні Єпископи самі по собі не творять нічого такого, що переходить за межі їх єпархіяльної компетенції, ні Старший Єпископ не творить нічого такого без їх відома і поради.

34-те правило Апостольське, що сполучає певний адміністративний поділ церковний з територією „кожного народу“, свідчить за побутову основу місцевого поділу Церкви, коли на територіяльному поділі сходилися моменти церковний і національний. Краєвий характер організації Церков був природний, бо різні племена й народи, вступаючи в склад

римської імперії, утворювали римські провінції—в більшості з захованням своїх етнічних меж,—тому розподіл церковний відповідав не лише адміністративним, але й етнографічним межам певної території. На сій основі утворюються Місцеві Церкви, що заховують назви провінцій та об'єднуються біля головних провінціальних міст, як осередків даного народу *). Правило 34 Апостольське вже визнає такий порядок за норму загальну в конституції кожної окремої національно - територіальної Церкви.

Технічним доповненням тої конституції що-до способу спільного управління в межах Місцевої Незалежної Церкви стає 37 Апостольське правило. На основі сього правила, у справах, що переважають компетенцію кожного Єпископа зокрема, інстанцією для вирішення сих справ стає Собор Єпископів: Єпископи двічі на рік збираються на Собор для обміркування спільних справ своєї Церкви.

Сі ієрархичні взаємовідносини стали прототіпом загального устрою Церкви. Апостольська конституція певно накреслює засади того устрою: соборний зв'язок незалежних Єпископій натурально провадить до соборного зв'язку незалежних Автокефальних Церков. Життя вимагало більш точного означення територіальних меж Автокефальних Церков, бо се мало велике значіння з погляду практики ієрархичних взаємовідносин. Апостольські правила обмежились загальним означенням границь Автокефальної Церкви: „Єпископи кожного народу“,—і такий поділ задовольняв у ті часи, коли Церква не була у зв'язку з державою, і адміністрація церковна провадилася без зв'язку з адміністративним поділом території. Але в дальшому, особливо з визнанням Церкви державою, стала на чергу дня справа більш сталого означення територіальних меж окремих Церков. Се завдання—винайти корективи для найбільш відповідного територіального розподілу Автокефальних Церков—спадає вже на наступників Апостольських, і в попередній неомеженості церковних границь полягали широкі можливості різних територіальних комбінацій Автокефальних Церков відповідно даним історичним обставинам.

*) На думку проф. М. Суворова, правило 34 має на увазі засаду національну. Питання лише в тому, чи розуміти тут народ, що припадає на римську провінцію, чи одну з етнічних одиниць, яких могло бути кілька в одній провінції; напр., в провінції Азії (*Asia proconsularis*) було п'ять таких етнографічних груп, і кожна з них мала свого Першого Єпископа „як Главу“, і кожний з сих Перших Єпископів діяв на терені більш обмеженому, як провінція („Труди Предсоборнаго Присутствія“, I, 132). Проф. Н. Глубоковський, маючи, очевидно, на увазі пізніше значіння термину *ἔθνος*, визнає, що слово се „вказувало на народ, але у вжитку технічному даний термін дістав спеціальні предікати і, напр., означав латинське *ordo, classis*, а в пізнішій грецькій мові прикладався до провінцій римської держави“ (*Ibid.*, III, 319).

Се й сталося в добу найвищої правотворчості церковної — в IV і V століття. На сей час припадає найбільше багатство законодавчих памяток — не лише що-до кількості, але й що-до важливості їх. В значній еволюції законодавства каноничного в даний час найбільш виразно виступають характерні його риси. Основи правотворчості каноничної, звязані з догматичною стороною віри та з тими засадами церковного устрою, що їх заложено Апостолами, не змінюються і в дальшому часі; але, оскільки Церква в своєму зовнішньому життю підлягає натуральним законам розвитку, остільки законодавство каноничне, в противність догматичному, маючи своїм об'єктом чоловіка у зовнішньому виявленню віри, відбиває на собі впливи цілокупности зовнішніх чинників — соціальних, громадських, політичних.

Тож і що-до адміністративного устрою Церкви дальший розвиток його провадиться в дусі Апостольських Правил, все більше приймаючи до себе важливий життєвий коректив — історичні обставини даного народу, зокрема того політичного розподілу території, якого не було в перші три століття і який наступив вже за часу визнання християнства. Ся засада, що наказує рахуватися з історичними обставинами, ясно і певно виявляється в соборних канонах, що означають систему та взаємовідносини Місцевих Незалежних Церков. Справу означення церковних границь соборні канони вирішають в міру тих конкретних потреб, які ставали перед тогочасним церковним життям, і до витворення повної та планової системи допровадили постанови різних соборів, складені в різні часи. Стоючи на Апостольській засаді про першенство одного Єпископа кожного народу, 9 правило Антіохійського Собору (341 р.) конкретно пояснює сю засаду в пристосованню до тогочасної термінології адміністративної, а саме: „В кожній провінції Єпископи мають знати того Єпископа, що першенствує в Митрополії“, се б то мають визнавати за Першого, чи Старшого, Митрополіта даної митрополичої області. Адміністративно неясну ознаку — „провінція кожного народу“ заступає ознака яснійша — „Митрополія“. Митрополича область складала Місцеву Церкву Самостійну, — се потвержує Вальсамон (в своєму тлумаченню 2-го правила II-го Всесвітнього Собору), кажучи, що митрополіти в старі часи були автокефальні (*τὸ παλαιὸν πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολίται αὐτοκεφάλαι ἦσαν*) та поставлялися лише своїми Соборами (*ὑπὸ τῶν οἰκείων συνόδων*)*); таким чином, територіяльні межі Автокефальних Церков припадали на адміністративні межі Митрополії. Нова термінологія Антіохійського правила вказує на новий етап в розподілі Вселенської Церкви на Церкви Місцеві: хоч державний поділ на провінції припадав звичайно на етнічні межі народів, але за формальну основу церковного розподілу береться вже ознака не етнічна, а дер-

*) Єп. Никодим Милаш. Правила Православне Церкве, II.

жавно-адміністративна. За річеву основу розподілу границь Автокефальних Церков - Митрополій 9 правило Антіохійського Собору подає адміністративне значіння міст, як осередків даного адміністративного поділу: „Єпископа, який начальствує в Митрополії та піклується про цілу область, належить знати (Єпископам області) тому, що в Митрополію звідусюду стікаються всі, у кого єсть справи“. Суперечности з практикою Апостольського часу тут не було, — в посланнях Апостольських Церкви звичайно означаються так само за політичним поділом, що, як ми вже згадували, відповідав тоді ознакам національним: найширші області церковні мають імя цілих округ, - напр., Церква Азії (2 Кор. XVI, 19), менчі області церковні називаються іменем провінції, як Македонська Церква (2 Кор. VIII, 1; IX, 2), а ще менчі — іменем головних міст провінції, як Солунська (1 Сол. I, 1), Єфеська (Апок. II, 1). Нова директива що-до церковного розподілу лише виразніше й категоричніше підкреслює момент політично-адміністративний.

Приписами Антіохійського, як і дальших, Соборів межі церковних територій припасовуються до нового політичного розподілу імперії, установленого Константином В., коли попередні провінції було сконцентровано в дієцезії, що містили в собі по кілька провінцій. Відповідно тому і церковні автокефальні території концентруються у більші територіяльні групи, в Церковні Дієцези, що дістають назву Патріархатів. Розподіл границь Римського, Александрійського та Антіохійського Церковних Дієцезів фактично установався ще до Вселенських Соборів, і Перший Вселенський Собор своїм правилом шостим лише формально ствердив те, що вже було в дійсності: „Нехай додержуються старі звичаї, установлені в Єгипті, в Лівії та Пентаполі, щоб Александрійський Єпископ мав владу над усіма ними. Бо і Римському Єпископові се властиво. Так само і в Антіохії та в інших областях нехай додержується першенство Церков“. Сей церковний розподіл якраз відповідав політичному розподілові державних дієцезів, і тому другий Вселенський Собор, стоячи на ґрунті тієї відповідности, забороняє адміністраторам церковним поширювати свою владу за межі свого дієцеза так само, як не дозволялося се начальникам цивільної адміністрації: „Відповідно правилам Александрійський Єпископ нехай править Церквами тільки Єгипетськими (дієцез або провінція Єгипту); Єпископи Східні хай начальствують тільки на Сході (дієцез Сходу), з захованням переваги Антіохійської Церкви, що визнано правилами; так само Єпископи області Азійської (дієцез Азії) нехай начальствують тільки в Азії; Єпископи Понтійські нехай мають у своєму заряджуванні справи лише Понтійської області (дієцез Понта), Фракійські — тільки Фракії (дієцез Фракії).

Адміністративні взаїмовідносини Єпископів виходили з звичаю, який припасовував церковний поділ до поділу цивільного. У випадку

конфлікту між традицією церковного звичаю і новим політичним розподілом території перевагу надавалося цьому останньому поділові політичному. Сю норму яскраво виявлено в 28-му пр. IV Вс. Собору в справі підвищення ієрархічної ступені Єпископа нового столичного міста Константинополя: „Престолові Старого Риму отці відповідно дали перевагу, бо то було столичне місто. За тою ж побудкою і 150 Боголюбніших Єпископів подали рівну перевагу престолові Нового Риму (Правило 3-тє II Вс. Соб.), слухно розсудивши, щоб місто, доставши честь бути містом царя і синклита та маючи рівні права з старим Царственным Римом, і в справах церковних було б возвеличено до його подібно і було б друге по ньому“. Ще більш ясно ця засада переваги моменту політичного над церковною традицією — вказується в означенню ієрархічної ступені Єпископа Ієрусалиму. Ся кафедра — безперечно — і найстарша і найповажніша з погляду церковних традицій; але згідно постанові 7 пр. I Вс. Собору, дістала вона лише п'яте місце — по Римі, Константинополю, Александрії та Антіохії — з огляду на велике адміністративне значіння Ієрусалима в порівнанні із згаданими містами. В сім останнім випадку все ж бачимо, що церковний розподіл не конче припадав на межі цивільних адміністративних територій, а лише до них припасовувався.

Як бачимо, з часів Апостольських установлено певну норму: в розподілі окремих Церков провадитись національно-територіальним та політично-адміністративним поділом територій, — в більшій чи меншій мірі поділ адміністративний припадав у Римській імперії на межі національно-етнографічні. Ся норма не раз дістала ухвалу Соборів Місцевих (3 пр. Антіох. Собору) та Вселенських (6 пр. I Вс. Соб.; 3 пр. II Вс. Соб.; 28 пр. IV Вс. Соб.). Як що згадані церковні правила постановлено здебільшого *ad hoc*, з приводу тієї чи іншої історичної нагоди, то загальну норму для дальшого часу містить в собі 17 правило IV Вс. Собору: „Коли ж царською владою засновано, або буде засновано місто, то розподіл церковних парафій нехай послідує за цивільним та земським порядком“. Сім правилом Церква остаточно визнала, як загальну норму, першенство за Єпископами, що мали осідок в містах більшого політичного значіння. Тим самим визнано і права автокефалії за тими Церквами, що їх возглавляли Єпископи центральних міст, які мали з погляду адміністративного певне самостійне значіння.

Сими канонами що до церковно-територіального розподілу пересується поступовання Церкви і на дальші часи, коли політичні і державні обставини змінилися, коли на території давньої Візантії та поза її колишніми межами повстали нові тіла політичні і церковні. В дальших історичних умовах конкретні форми церковно-територіального розподілу, що в першу чергу мали на увазі тодішні обставини, вже

стали анахронізмом і мали уступити місце новим конкретним формам, відповідно тим новим обставинам, що склалися в реальному життю. Але й надалій, за всяких історичних умовин, Церква незмінно провадиться тими самими, в своїй суті, каноничними основами, що найясніший свій вираз знайшли в 17 пр. IV-го Вс. Собору: розподіл церковних парафій нехай послідує за цивільним та земським порядком. З сього каноничного коріння вирости в дальшому численні церковно-адміністративні новотвори церковні — нові Автокефальні Церкви, більшости яких ще й зародку не було в добу Всесвітніх Соборів.

Правна слушність таково поступовання каноничного не підлягає сумніву і полягає на розрізненню внутрішнього та зовнішнього порядку церковного. Внутрішній устрій, оскільки він не торкається відносин до чинників зовнішніх, — до цивільної громади, до держави, — се річ цілковитої компетенції і права самої Церкви. Навіть на становищі політично забороненої громади, Церква, як ми бачили на історичних і до нас близьких прикладах, охороняє не лише свою науку та саме своє існування, але й свій устрій, дисципліну, і в найтяжчих обставинах, хоча й з великими зусиллями, перемагає перешкоди і dokonує чинности там, де потрібно. Але в тих ділянках свого життя, що звязані з зовнішніми відносинами, Церква вступає в біг зовнішнього життя людського, визнає певні взаємини з чинниками того життя і підлягає певним життєвим вимогам, що з тих взаємин випливають. Зокрема справа церковно-територіяльного розподілу і, як один із вислідів з сього, — справа автокефалії належить до обсягу зовнішнього устрою Церкви, — до тої категорії справ, що складає не боже, а звичайне людське право, і взагалі не має характеру незмінности. Тому практика церковна фактично рахується з тими змінами, що мали правні підстави, а канони соборні визнають ту змінність в самій засаді. Можливість і випадки зміни установленої на Всесвітніх Соборах системи незалежних Церков, як що-йно згадувалось, найбільш виразно передбачено в 17 пр. IV-го Вс. Собору, а саме — залежності од змін адміністративного розподілу областей, в звязку з обставинами історичної долі кожної даної території та історичного життя кожного даного народа.

Визначення границь та у звязку з тим — нових взаїмовідносин церковних з засади належить самій Церкві, — сама Церква про се постановляє, сама розподіляє межі. Засновання певної церковної області, піднесення тої області до вищої гідности, так само як і поділ чи сполучення двох областей в одну — все се належить у першу чергу до Влади Церковної (I Вс. Соб. пр. 6 и 7; II Вс. Соб. пр. 2 і 3; IV Вс. Соб. пр. 28; Трульського Соб. пр. 36; Картаг. Соб. пр. 98). Навіть визнаючи участь цивільної влади у відповідних випадках, Церква установає і саму засаду що-до сього і презумпцію коли не попереднього рі-

шення самої Церкви, в кожному конкретному випадку, то, в усякому разі, цілковитої згідності поступовання цивільної влади з інтересами Церкви та з намірами Влади Церковної. Бо треба твердо на увазі мати, що становище автокефальності для певного організму церковного належить до обсягу не лише державних відносин, а також до обсягу відносин церковних—як внутрішніх, в складі даної Церкви, так і міжцерковних, в складі цілої Вселенської Церкви. Але разом з тим, як ми бачили, елемент цивільної адміністрації органічно входить у чин адміністрування церковного, стає тут основою церковного розподілу і з нею об'єднується, потягає за собою той розподіл. Вже згадуване 17 пр. IV Вс. Соб. розподіл церковних територій ставить в безпосередній автоматичний зв'язок з розподілом політичним, і з сеї засади ніяка окрема Місцева Церква не управнена одмовити іншій Церкві в незалежності, як скоро вимагають того історичні обставини та довершений, в залежності од них, новий політичний розподіл території. Церковний законодавець вживає способів проти зловживань в сій справі, і тому 12 правилом IV Вс. Соб., з одного боку, визнає за неправне одностороннє поступовання цивільної влади, з другого—забороняє Єпископам „всупереч церковним постановам, удавшись до властей, одну область на дві розтинати, щоб од сього в єдиній області було два Митрополіти“. Але, поминаючи такі випадки особистого запобігання перед державною владою, компетенція останньої що-до територіяльного розподілу єпархій, на основі 17 пр. того ж Собору, не викликає сумніву, і як що такий розподіл фактично одбувся та переведено його закономірно, то eo ipso наступає відповідний розподіл і території церковної. Наочний приклад фактичного доконання такої засади подав імпер. Юстиніян Великий: щоб ушанувати місце свого народження, він утворив (р. 535) окрему префектуру Першої Юстиніани та дарував Єпископові сього міста права незалежного Архієпископа, підклонивши йому провінції, що входили в склад сусідніх дієцезів (Новели 11 і 131).

Так повстають церковно-територіяльні новотвори — Автокефальні Церкви. Який же шлях од самого їх повстання до легалізації?

Коли Автокефальна Церква утворилася відповідно згаданим умовам, то правні наслідки того факту наступають автоматично, і момент міжцерковний—визнання нового церковного організму—переходить на той самий ґрунт і відбувається в тих самих умовах, що й визнання новотвору політичного (державного). З погляду міжнародного права кожний державний новотвір, що має сталу державну владу і не загрожує мирному співіснуванню інших держав, має сам по собі і право суб'єкта міжнародного права — навіть без якої будь доповнюючої умови,—напр., без особливого урочистого чи неурочистого дипломатичного визнання його існування, — тому він існує і має право на повагу до свого буття. Так само і з засади церковного права, що широко ви-

знає право на міжцерковні зносини з умовою заховання догматичної єдності та самих засад каноничних, кожна Автокефальна Церква, що повстала на основі передбачених церковними канонами (34 і 37 Ап. пр.; 9 пр. Ант. Соб.; 6 пр. I Вс. Соб.; 2 пр. II Вс. Соб.; 17 пр. IV Вс. Соб.) політичних обставин, має право на існування та на повагу до свого буття, коли навіть і не дістала б формального визнання (приклад — існування Автокефальної Болгарської Церкви на протязі майже 100 літ без визнання її колишньою метрополією, Константинопольскою Патріархією, та вважаючи на сю останню, і більшістю інших Православних Церков). Право окремих Церков що-до улаштування свого адміністративного устрою проф. Є. Голубинський прирівнює саме до права окремих держав: і ті і другі однаково управнені улаштувати свою адміністрацію по своїй уподобі. З сих міркувань заперечення, в згаданих умовах, автокефальності не може мати оправдання ні з засад каноничних, ні з погляду міркувань загально-правних.

Але якраз се нестемнене право автокефального самовизначення кожної Церкви дуже часто порушалось фактично і з причини неналежного правного трактування справи*), і найбільше — просто з причини звичайного людського властолюбства, що позначається і в життю Земної Церкви. З засадничого погляду правного уявляється нормальним, щоб у творенню автокефалії даної Церкви брала фактичну участь влада тої Церкви, з лона якої виділяється нова Церква; але ся ідеальна вимога—лише *pium desiderium*, відгук ідеального звязку любови початкової доби християнства, що не знаходить собі ґрунту в історичних умовах дальшого життя Церкви. Добровільного визнання одною Церквою іншої Церкви, що од неї одходить, так само трудно ждати як визнання державного новотвору з боку держави — метрополії. В обох випадках те визнання стає не фактом правних, ще менше — альтруїстичних мотивів, а наслідком конечної, здебільшого вимушеної необхідности після більш чи менш довгої та тяжкої боротьби. З якими б ідеальними бажаннями не підходить до сеї справи, всі ті бажання розбиваються о проречисті історичні факти, що таким бажанням не відповідають. По Вселенських Соборах ні одна історично відома Автокефальна Церква не повстала наслідком лише самої доброї згоди з боку колишньої своєї метрополії**).

*) Як приклад хибного тлумачення церковних норм в справі автокефалії, можна навести одмову Константинопольського Патріарха Луки Хризоверха (1168 р.) Суздальському князеві Андрієві Боголюбському установити окрему Митрополію в його уділі: церковні приписи що-до границь грецьких епархій він прикладав до території іншої держави та інших політичних обставин—якраз в порушення 17 прав IV Всел. Соб.

**) „Патріархи никогда не были склонны признавать с охотой самостоятельность отдѣлявшейся от них Церкви и признавали такую лишь тогда, когда историческія обстоятельства дѣлали невозможным непризнание, а с другой стороны они воздерживались от признанія, пока этой возможности еще не наступало“ (Проф. М. Суворовъ).

Історія автокефальних змагань сучасних Незалежних Церков надто багата ілюстраціями до сього твердження. В боротьбі проти визвольного автокефального руху заінтересовані його противники не лише чинили фактичний опір, але й висували аргументи засадничого характеру. Східні Патріархи на Соборі 1872 р. в Царьгороді осудили самий принцип автокефалії Національних Церков—на національно - політичній засаді*). Лише після довгої боротьби, що виявила безнадійність дальшого опору, визнано автокефальність Церков Сербської, Румунської, королівства Грецького, а незалежність Болгарської Церкви, що має однакові з ними основи для такого визнання, не визнано й досі. Так само не визнається, з боку колишніх метрополій автокефалії Церкви Української, а також Православної Церкви в Польщі. Перешкоди в доконанню автокефального права висовуються кожен раз там, де лиш можна задержати в своїй, бодай фіктивній, залежності іншу Церкву. Се свідчить лише про дійсну природу властолюбних чи більш утілітарних мотивів, що звичайно заперечують визнання церковної автокефальності. Скорше, по слову Христа, мотуз пройде через вухо гольчане, ніж церковна адміністрація Церкви-метрополії піде добровільно на реальні втрати, звязані з визнанням автокефальності.

Всі такі факти заперечення автокефального права походять не з засад церковного права, а, навпаки, з порушення цих засад. Законодавство церковне, як ми бачили, подає широкі можливості унезалеження окремих Церков, — бо се відповідає соборній засаді Східньої Церкви. А разом з тим Церква в своїх принципіальних постановах рішуче обороняла право автокефалії та осужувала прояви властолюбства з боку сильніших Єпископів, скеровані на незабезпечене право слабших. Дуже характерно, що раз доконане право даної Церкви вважається вже за непорушне та незмінне без волі заінтересованої Церкви, хоча б зовнішні обставини тої Церкви змінилися не на користь її автокефального становища. Класичний приклад засадничої оборони порушеного автокефального права подає 8-ме пр. III Вс. Соб.—з приводу скарги трьох Єпископів Кипрської Церкви (Ригина, Зинона і Євагрія) на Єп. Антіохії, що намагався підклонити Кипрську Церкву своїй юрисдикції. Митрополіт Кипрський був автокефальний, але Єпископи Антіохійські намагалися позбавити Кипрську Церкву незалежності,—

*) Собор постановив: „1. Ми одкидаємо та осужуємо племенний поділ, се б то племенні ріжницї, народні сварки, народні змагання та незгоди в Христовій Церкві, як противні євангельській науці та св. канонам блажених отців наших; 2. тих, хто приймає такий поділ по племенах та наслідуються на тій основі заводити небувалі досі племенні збориська, ми оголошуємо, згідно з св. канонами, за чужих для Єдиної Святої Кафолічної та Апостольської Церкви і справжніх схизматиків“. Незалежно од засадничої хибности своїх рішень, Собор сей, як місцевий, і з погляду формального не може мати авторитетности всецерковної.

покликаючись на те, що з погляду політичного острів підлягав Антіохійському префектові, та опіраючись втім на цивільну владу. Через оскарження з боку згаданих Кипрських Єпископів Третій Всесвітній Собор переглянув справу та ствердив автокефальність Кипрської Церкви, означивши категоричністю своєї постанови, яке значіння надає він непорушному захованню автокефальности Церков, що вже раніше користувалися незалежністю. Анексіонні замах на незалежність таких Церков Собор визнає за „справу, що наново заводиться всупереч постановам церковним і правилам Св. Апостолів та посягає (зазіхає) на свободу всіх“. Тому Собор, не обмежуючись спеціальною постановою щодо самої Кипрської Церкви, декларує з того приводу закон загальнішого значіння: „Хай ніхто з Боголюбніших Єпископів не поширює влади на іншу єпархію, що раніше та спочатку не була під рукою його чи його попередників; але як хто поширив та силоміць яку єпархію підклонив собі, то нехай оддасть її, щоб не переступалися правила отців, щоб не закрадалася, під претекстом священодійства, пиша влади мирської, аби не стратили ми потроху, непомітно, тої свободи, що дарував нам кров'ю Своєю Господь наш Ісус Христос, Освободитель всіх людей. Отже Святому і Вселенському Соборові вгодно, щоб кожна єпархія заховувала в чистоті, без перешкоди, ті права, що належать їй від початку, на основі звичаю, що здавна ствердився“. Ідея непорушности автокефалії остільки мала тверді каноничні основи, що коли 37 правилом VI Вс. Собору було постановлено визнавати всі належні права за тими членами клиру, які через зовнішні обставини залишили свої єпархії, то 39 правилом того ж Собору ту непорушність права було пристосовано зокрема до автокефального становища Єп. Кипрського Йоанна, що примушений був залишити о. Кипр з причини нападу сарацин. Таким чином, раз доконане право автокефальности певної Церкви вважається за непорушне за всяких обставин.

В цьому останньому випадку мотивом підпорядкування певної Церкви з уневажненням автокефальних її прав стає мотив походження її од Старішої Церкви, що виступає в якості її метрополії. Ся остання обосновує своє право на звичаю, а затим— на давності. Звичай, розуміється, має своє значіння і на тім його значінню полягає соборне правило: „Хай не порушуються звичаї“. Але походження утворює лише відносини близькості, морального довірря, поваги і не дає само по собі каноничних підстав для залежності. Тому на ділі міжцерковні стосунки, що походили з звичаю, пізніше потвержувалися формально,— лише тими формальними постановами Соборів і установлювалися межі та взаїмні права незалежних Церков. Отже для потверження права метропольної Церкви на залежність од неї Церкви філіяльної потрібна наявність чи договору, чи компетенції соборної постанови, — інакше

ся залежність може опиратися на неоправданих заборчих тенденціях, як се, напр., мало місце в справі Кипрської Церкви.

В після-соборну добу тенденції підпорядкування одної Церкви другою, уневажнення права незалежності все міцнішали—саме з причини, що не було догляду, контролю з боку найбільш компетентного та авторитетного органу церковної влади—з боку вселенського собору. Джерелом таких тенденцій звичайно була стара Византия. В своїх стосунках з сусідніми державами остання лехче годилася на значні уступки політичні, навіть територіяльні, але до останньої можливості стримувалася од визнання автокефалії Церкви того чи іншого народу. Грецькі канонисти XII ст. Зонара й Вальсамон, одбиваючи пануючу думку свого часу, змагали підвести каноничну базу під такі заборчі стремління. Основи залежності од Константинополя Церков славянських вбачали вони в пр. 28-му Халкидонського Собору, що надав Царьгородському Патріархові право поставляти Єпископів у варварійських краях. Річевим значінням сього правила таке розуміння його цілком виключається, але з тенденцій, що базувалися на такому розумінні, повстало побутове явище тривалої, майже тисячолітньої боротьби на ґрунті автокефального права — його уневажнення з одного боку і обори — з другого.

Та боротьба викриває сумні явища в життю земної Церкви. Життєве пояснення своє такі факти знаходять власне в тому, що як довгий час не збираються Вселенські Собори, то й не має чинної між-церковної влади — рішаючої й ексекутивної, що ті факти своєчасно усувала б та запобігала б повстанню їх надалій. Але разом бачимо в життю Церкви з даного обсягу і те глибоко-відрадне явище, що засади церковного права, навіть тимчасово порушені, врешті здобувають своє річеве в життю оправдання та фактичне здійснення. Закон єсть нормою, що обовязкова для виконання, незалежно од того, чи вигідне те викоання для одної або другої сторони. Вимога 17 Прав. IV Вс. Соб. обовязкова не лише для тої Церкви, що дістає незалежність, але однаково і для тої, з лона якої вона виділяється. Церква метропольна обовязана рахуватися з тими умовами — історичними, політичними, національними і в першу чергу церковно-правними, каноничними, які дають слушну підставу для автокефального буття даної церкви. Інакше впертий спротив що-до виконання закону довелось б прийняти як підставу для недоконання закону при наявності усіх правних підстав для впровадження його чинности. Ні з формально-правного, ні з практичного погляду не може життя з тим миритися і шукає виходу, якого шляхи не завше відповідають вимогам каноничним.

Всі такі факти треба визнати за явища не-правні що-до свого походження, о-скільки в основі їх лежить іґнорація закону з боку Церкви метропольної, і деструктивними що-до доконання, о-скільки в тому

має місце порушення легальних шляхів доконання права. Корегуючою силою, так би мовити—цілющим бальзамом що-до сих ненормальних, хворобливих явищ, що походять з надто земних мотивів з боку адміністративних чинників окремих Церков, завше бувала засада соборности—як саме джерело автокефального права в Православній Церкві, так і охорона його в життєвій дійсності церковній. Те почуття міжцерковної солідарности й міжцерковної охорони основ церковного права, що бачимо його на прикладі Кипрської Церкви і що має в своїх глибоких істоках живодійну засаду соборности, викликає діяльну співучасть в розв'язанню справи з боку інших Автокефальних Членів Вселенської Церкви і провадить врешті до формального полагодження справи — до загально-церковного визнання автокефальности тих церков, яких право що-до сього викликало спершу активний спротив. Отож неправні способи—як гвалтовне порушення чи революційне доконання автокефального права—можуть знаходити для себе пояснення в певних життєвих умовах, але не уважалися за норму поступовання в церковно-правній свідомості Церкви. Дозволимо собі тут навести аналогію снов таки з обсягу права міжнароднього: фактичне порушення певних основ міжнароднього права не захитує засадничого їх значіння. Так само і ті порушення церковного чи—стисліше—міжцерковного права, що їх бачимо в історичній або сучасній дійсності, не захитують самих основ автокефальности в Православній Церкві. Основи ті ясно означено у відповідних канонах церковних, і до фактичного їх доконання Церков завше стреміла доходити та звичайно й доходила способами міжцерковного порозуміння — духом християнської любови та на основах соборности в Церкві, хоч би шлях того доходження ускладнявся невідповідними ексцесами та був взагалі тяжкий і навіть хворобливий.

Зводячи сказане, приходимо до висновку, що церковний устрій Церкви, розвиваючись на засаді соборности, виявляється в формі автокефальности окремих Місцевих Церков. Нинішню систему Автокефальних Церков, що коріниться ще в правилах Апостольських, повно і остаточно утворено канонами Вселенських Соборів. Полягає вона в концентрації певного числа Єпископій біля одної центральної, Єпископа якої визнається за голову Незалежної Церкви. Співділання окремих незалежних у своїх внутрішніх справах, єпархій з Головним Єпископом осередкової єпархії полягає на засаді повної взаємности: „Нічого, що перевищує їх (Єпископів) владу, не творити без його (Першого Єпископа) розмислу..., але й перший нехай не творить нічого без розмислу всіх, аби так додержувалася одностайність“ (34 Апост. пр.). Територіяльною основою окремої Автокефальної Церкви стає етнографічна територія кожного народу, що звичайно припадала на межі даного політичного розподілу. В певному додержанню тої ж етнографічної ознаки територіяльні межі кожної історичної Автокефальної Церкви

корегуються далій можливо більшим припасуванням до границь політичних з увагою на історичні обставини населення, що живе на певних територіях і складає незалежну церкву. Момент державно-адміністративний в територіяльному розподілі Автокефальних Церков зростає у своєму значінню в міру поширення церковних автокефальних територій і бере перевагу над всіма іншими мотивами ідеологічного порядку (напр., над релігійним пієтетом до певного міста). Характеристичним що-до сього фактом церковної правосвідомости в справі автокефалії стає 17 правило IV Халкедонського Собору, що найбільш категорично узаконює, аби „розподіл церковних парафій послідував за цивільним і земським порядком“. З такої засади не могло б бути правної перешкоди до визнання, з боку відповідних церковних чинників, автокефалії певної історичної Церкви, як що настають для того основи державно-адміністративного порядку; і церковна практика доби Церковних Соборів, дійсно, не перешкодила такому визнанню (автокефалія Першої Юстиніани). Але в часи по-соборні правосвідомість певних історичних чинників церковних не завше стояла на високому рівні закономірности і затемлювалася часто мотивами надто утилітарного характеру. Та всі такі факти заперечення автокефального права певної історичної Церкви, що має відповідні до того каноничні дані, походять не з засад церковного права, а, навпаки, з порушення тих засад. Правосвідомість Церкви в добу творіння та високого поважання церковно-правних норм ясно і категорично виявилася саме в напрямі оборони автокефального права, як найціннішої ознаки соборности Церкви, як запоруки її самодіяльности і свободи (автокефалія Кипрської Церкви).

Відбитка з часопису „Ελπίς“, книга V, 1931.

Drukarnia Synodalna, Warszawa (4), Zygmuntowska 13.

6141/31